

University of Groningen

Die Historisierung der Devotio moderna im 15. und 16. Jahrhundert

Jostes, Aloysia Elisabeth

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2008

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Jostes, A. E. (2008). *Die Historisierung der Devotio moderna im 15. und 16. Jahrhundert: Verbandsbewußtsein und Selbstverständnis in der Windesheimer Kongregation*. [s.n.].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

Binnen de Moderne Devotie, een in de late Middeleeuwen ontstane godvruchtige beweging, neemt de verwerking van het eigen verleden een belangrijke plaats in. In na genoeg alle huizen van zowel de semireligieuze als de monastieke tak van de Moderne Devotie werd al op een vroegtijdig tijdstip de ontstaansgeschiedenis van het betreffende convent opgetekend. Hierin werden de prestaties van de stichters geprezen en de normen van het devote leven aan de hand van navolgenswaardige figuren van het convent overgedragen.

Vier auteurs, die tot de monastieke tak behoren, steken boven de groep van historiografen van de Moderne Devotie uit. Dat zijn Johannes Busch uit het klooster van de Augustijner koorheren Windesheim, Johannes Gielemans uit het Rooklooster bij Oudergem, Johannes Mauburnus uit St. Agnietenberg bij Zwolle en ten slotte Petrus Impens uit Bethleem bij Herent. Doordat zij hun blik voornamelijk op de hogere structuren richten, zijn zij aan de begrenzing van het eigen convent ontstegen. Op deze wijze onderzoeken zij het ontstaan van de gehele devote beweging en plaatsen deze in haar historische context. Door middel van de herinnering aan de gemeenschappelijke oorsprong versterken zij het zelfbewustzijn en het saamhorigheidsgevoel van hun medebroeders als leden van de kloostergemeenschap van Windesheim.

Johannes Busch is de eerste devote historiograaf, die de oorspong en de ontwikkeling van de Moderne Devotie beschrijft. Zijn belangstelling ligt voornamelijk in de wordingsgeschiedenis van de monastieke tak. Busch schept in zijn 'Chronicon Windeshemense' de "mythe Windesheim": Hiermee komt de feitelijke, bovengemiddelde groei van de Congregatie van Windesheim overeen met haar in gelijke mate glansrijke voorgeschiedenis en een als het ware goddelijke oorsprong. Het begin van Windesheim schrijft Busch rechtstreeks toe aan Geert Grote, die als een heilige leefde en leerde en voor wie volgens zijn beschrijving zelfs een plaats naast Augustinus in de hemel was besteed. Busch maakt Grote, de geestelijke vader van de Moderne Devotie, tot grondlegger van zowel de semireligieuze als ook de kloosterlijke tak van de beweging en zelfs tot stichter van het eerste devote klooster Windesheim. Hiermee wordt Grote tot een verbindende factor tussen de broeders des gemenen levens en de koorheren van Windesheim. Busch construeert hiermee het principe van een "oerkerkelijke" eenheid, waarvan beide devote levensvormen deel uitmaken. Dat betekent dat hij ervan uitgaat dat Florens Radewijns het voornemen van Grote om een devoot klooster te stichten uitvoert met behulp van de om hem heen verzamelde broeders des gemenen levens. Eens ontstaan uit deze eenheid, bewijst Windesheim zich snel als de hoogste vorm van devoot leven. Het klooster weet een opmerkelijke aantrekkingskracht te ontwikkelen en wordt binnen de kortste tijd tot hoofd van de kloostergemeenschap bevorderd. Busch voert de stichting van Windesheim terug tot de heilige oorsprong in de persoon van Grote en tot de herbeleving van de even heilige, apostolische en zuivere levensvorm van de *vita communis*. Hiermee komt hij met een ontzagwekkende verklaring voor het wonder van het succes van de geweldige groei van de Congregatie van Windesheim. Dit model heeft het beeld van de geschiedenis van de Moderne Devotie tot in onze tijd gevormd.

Een ander visie op het begin van de monastieke tak van de Moderne Devotie geeft Johannes Gielemans. Net als Johannes Busch grijpt ook Gielemans terug op de mythologiserende verheffing. Hij legt de nadruk echter niet op een devoot klooster, maar op zijn gehele geboortestreek Brabant. Op grond van het hoge aantal heiligen en de voortreffelijke christelijke heersers die uit Brabant afkomstig zijn, is Gielemans ervan overtuigd dat Brabant een heilig land is.

De superieure positie van Brabant op religieus en politiek vlak staat centraal in Gielemans' oeuvre, dat zowel hagiografisch als ook historiografisch te karakteriseren is. Met het 'Sanctilogium', dat volgens Gielemans een actualisering van de middeleeuwse

martyrologia is, benadert hij zijn thema vanuit de universele hagiografie. Hierin zijn schetsen van de levensbeschrijvingen van bijna alle heiligen te vinden, die later in het 'Hagiologium Brabantinorum' uitvoerig verteld zijn. Het aan de regionale hagiografie gewijde 'Hagiologium Brabantinorum' is samengesteld uit ongeveer 120 levensbeschrijvingen van Brabantse heiligen. Gielemans toont aan dat Brabant tussen de zesde en de dertiende eeuw voortdurend in alle lagen van de bevolking heiligen heeft voortgebracht. In zijn derde werk 'Novale Sanctorum' concentreert hij zich op heiligen die na de dertiende eeuw geleefd hebben. Ook hier ligt het accent op het Brabantse en Belgische gebied. In het tweede deel van de 'Novale Sanctorum' verschuift zijn belangstelling van uitsluitend hagiografische teksten in de richting van historiografische stukken, die de politieke en kerkhistorische situatie van Brabant vastleggen. Dergelijke teksten vormen vervolgens de thematische kern van het 'Historiologium Brabantiorum'. Gielemans bewijst, door zijn bekwame keuze en rangschikking van de documenten, dat Brabant, zoals vertegenwoordigd door Karel de Grote en Godfried van Bouillon, ook na de toetreding tot het hertogdom Bourgondië niets van zijn grootheid en betekenis heeft ingeboet.

Deze vier werkvelden zijn op grond van overlappingsen in de tijd en in thematisch opzicht nauw met elkaar verbonden. Zij zijn het conceptioneel geslaagde resultaat van een logische ontwikkeling van Johannes Gielemans' literair profiel. De verheerlijking van de nationale identiteit van Brabant neemt in het werk van Johannes Gielemans dimensies aan, die andere historische werken uit Brabant niet kunnen bieden.

Gielemans' interpretatie van het ontstaan van de monastieke tak van de Moderne Devotie is te verklaren met de karakterisering van Brabant als heilig land. In de 'Primordiale monasterii canonicorum regularium Rubeae Vallis', een in de 'Novale Sanctorum' geïntegreerd verhaal over zijn eigen convent Rooklooster, ontwikkelt hij hiervoor een model ter verklaring. Naast conventinterne thema's houdt Gielemans zich in de 'Primordiale' ook bezig met de geschiedenis van de *ordo canonicus* en de oorsprong van de Moderne Devotie, waarbij hij de nadruk op de monastieke tak van de beweging legt. Het verbindende element tussen de monastieke tak van de Moderne Devotie en de *ordo canonicus* ziet hij in de koorheer en mysticus Johannes Ruusbroec. Aan de hand van de contacten van Geert Grote met Ruusbroec en het Brabantse kanunnikenklooster Groenendaal verklaart hij Brabant tot oorsprong van de monastieke tak van de Moderne Devotie. Gielemans geeft aan Johannes Ruusbroec in verhouding tot Geert Grote de belangrijker rol, door hem als *causa movens* van de devote kloosterstichting en Grote enkel als *causa promovens* te beschrijven. Hiermee onttrekt hij Geert Grote het eigenlijke initiatief tot stichting van Windesheim. De oorsprong van het devote kloosterleven ziet hij door de persoon van Ruusbroec in Brabant. Windesheim ontleent zijn leidende positie volgens Gielemans dan ook niet aan de erkenning van zijn bijzondere historische verdiensten maar aan een gelukkige geografische ligging. Hiermee wordt de "mythe Windesheim" door Gielemans nadrukkelijk ingeperkt. Zijn Brabantse patriottisme overschaduwde zijn devote gemeenschapszin.

Enkele decennia na de opschriftstelling van Gielemans' 'Primordiale' is het Johannes Mauburnus die als eerste op een grondige manier de institutionele achtergrond van de kanunnike levensvorm onderzoekt en de heiligen van de eigen bevolkingslaag bijeenbrengt. Het 'Venatorium sanctorum ordinis canonici' is voor alle leden van de *ordo canonicus* van centrale en identiteitsbepalende betekenis, maar met name voor diegenen die in Frankrijk door Mauburnus zelf in opdracht van de Congregatie van Windesheim gereformeerd werden. Hij herinnert de verschillende autonome congregaties van de *ordo canonicus* in het 'Venatorium' immers aan hun gemeenschappelijke wortels. Hiermee creëert hij een uniform beeld van de geschiedenis van de 'orde', die gekenmerkt wordt door zijn ouderdom, waardigheid en enorm aantal heiligen en illustere persoonlijkheden. Deze drie elementen liggen aan het 'Venatorium' ten grondslag. Vooral het bewijs voor de lange ontstaansgeschiedenis van de *ordo canonicus* is voor Mauburnus van fundamenteel belang, omdat de meer dan duizend

jaren durende geschiedenis een verklaring is voor de hoge positie en het grote aantal heiligen van de *ordo canonicus*. Hiermee staat de orde voor Mauburnus verheven boven alle andere orden en vormt tegelijkertijd de bron waaruit de andere orden zijn ontstaan. Mauburnus verabsoluteert de *ordo canonicus* tot een geheelomvattende, gesloten kosmos.

De Congregatie van Windesheim wordt door Mauburnus in deze context als een oord van heiligheid en geleerdheid en als contemporaine voltooiing van de *ordo canonicus* beschouwd. In plaats van een historisch overzicht over het ontstaan en de ontwikkeling van de Congregatie van Windesheim presenteert hij in het 'Venatorium' een overzicht van auteurs die behoren tot de Congregatie van Windesheim met hun werken. Hiermee karakteriseert hij de Congregatie van Windesheim als literaire gemeenschap, die haar basis kent in het devote ideaal van vorming en educatie. In deze hoedanigheid siert zij de *ordo canonicus*. Onder de gekozen auteurs is een duidelijke nadruk op schrijvers uit conventen in Brabant te bespeuren. De voorkeur die Mauburnus uitspreekt voor Groenendaal boven Windesheim is te verklaren door de grote betekenis, die de Brabantse klooster voor de bevordering van het kanunnikeninstituut in het gehele Nederlandstalige gebied innaam. Vanuit Windesheim werd de invoering van het kanunnikeninstituut pas op een later tijdstip gesteund. Door dit verschil bezorgt Mauburnus' 'Venatorium' een van andere historiografen onafhankelijke historische plaatsing van de Congregatie van Windesheim en de Moderne Devotie.

Gebaseerd op de bekende posities van Busch, Gielemans en Mauburnus, integreert Petrus Impens hun visies in zijn eigen model. Zo beschrijft hij in het 'Chronicon Bethleemiticum' de geschiedenis van zijn eigen klooster voor de achtergrond van de haar bepalende factoren en past de stichting en consolidatie van Bethleem systematisch en structureel in de tijdsgeschiedenis in. Hierbij houdt hij zowel rekening met politieke ontwikkelingen in het hertogdom Brabant en Bourgondië, in het bisdom Luik, in het rijk en de Romeinse Curie als ook met de ontwikkelingen in de kloostergemeenschap van Windesheim. Deze universele, op hogere structuren gerichte benaderingswijze maakt dat Impens een uitputtende beschrijving kan maken van zijn eigen klooster, van de conventuelen en hun seculier en politiek handelen. Als gevolg hiervan beslaat de constructie van de relaties tussen Bethleem en zijn milieu een relatief groter deel van het 'Chronicon Bethleemiticum' dan de stichtelijke elementen, die tot dan toe de kloosterhistoriografie essentieel bepaalden. Op deze manier is het 'Chronicon Bethleemiticum' niet enkel de geschiedenis van een devoot klooster op de drempel van de moderne tijd, maar veel meer een handleiding van het devote kloosterwezen in het geheel.

In het eerste boek van het 'Chronicon Bethleemiticum' staan de hogere institutionele eenheden centraal, dat wil zeggen de *ordo canonicus* en de Congregatie van Windesheim. De eeuwen bestrijkkende geschiedenis van de *ordo canonicus* ziet Impens, meer dan Mauburnus, als een aaneenschakeling van verval en hernieuwing. Het resultaat van dit voortdurende vernieuwingsproces is het grote aantal zelfstandige congregaties binnen de *ordo canonicus*. Als hervormingsbewegingen zijn ook het Groenendaaler Kapittel en de Congregatie van Windesheim hiertoe te rekenen. Beide zijn volgens Impens nauw met elkaar verbonden en hebben elkaar beïnvloed en bevorderd. De vernieuwingsbeweging van de *ordo canonicus* begon in eerste instantie in Groenendaal en verspreidde zich van daaruit over heel Brabant. Uiteindelijk ging het Groenendaaler Kapittel, dat de conventen in Brabant omvatte, echter op in de Congregatie van Windesheim. Impens beschouwt de Congregatie van Windesheim dan ook als een succesvolle verdere ontwikkeling van het Groenendaaler Kapittel. De in Groenendaal gebruikelijke kanunnike levensvorm leverde het model voor de stichting van het klooster Windesheim. Impens erkent dat van Windesheim een grotere werking en dynamiek uitging en vat het succesverhaal van de kloostergemeenschap van Windesheim welwillend samen.

Het 'Chronicon Windeshemense' van Johannes Busch en het 'Chronicon Bethleemiticum' bevatten het begin- en het eindpunt van een proces van devote

zelfhistorisering. In het geheel laten zich hierbij drie fases onderscheiden. Het eerste deel omvat het 'Chronicon Windeshemense' van Johannes Busch en de 'Primordiale monasterii canonicorum regularium Rubeae Vallis' van Johannes Gielemans. Een tweede stadium is met het 'Venatorium sanctorum ordinis canonici' van Johannes Mauburnus bereikt. De derde fase representeert het 'Chronicon Bethleemiticum' van Petrus Impens.

De eerste fase van de devote zelfhistorisering wordt bepaald door de idealisering en het verheffen van de bakermat van de schrijver, dat wil zeggen zijn convent of regio van afkomst. De posities van Johannes Busch en van Johannes Gielemans zijn op vergelijkbare wijze door plaatselijke interesses bepaald. Busch is nauw met het klooster Windesheim verbonden. Om de "mythe Windesheim" veilig te stellen, vereffent hij aan de ene kant alles wat het aanzien van Windesheim zou kunnen beschadigen, zoals het ook door andere bronnen genoemde voorbeeldkarakter van Groenendaal. Aan de andere kant verhoogt hij alles wat het prestige van Windesheim zou kunnen versterken, zoals de charismatische stichterfiguur Geert Grote. Tegenover Johannes Buschs op Windesheim gerichte zienswijze staat het op Brabant geconcentreerde patriottisme van Johannes Gielemans. Vanuit zijn overtuiging van de verhevenheid van het eigen land van herkomst, vergroot Gielemans het Brabantse element van de devote kloosterlijke richting – de voorbeeldfunctie van Groenendaal en het aandeel van Ruusbroec – en de betekenis van Brabant als het eigenlijke land van oorsprong van de monastieke tak van de Moderne Devotie.

Busch en Gielemans schetsen twee in beginsel verschillende, elkaar uitsluitende modellen ter verklaring. Busch toont als lid van het klooster Windesheim, dat tot de top van een grote congregatie was gestegen, zijn superioriteit over de Brabantse aanspraak op zelfbeschikking. Hiermee voorkomt hij een beknotting van de prestaties van Windesheim. Gielemans is echter afkomstig uit het relatief marginale Brabantse Augustijner koorherenconvent Rooklooster, dat voorafgaand aan zijn toetreding tot de Congregatie van Windesheim lid was van de oorspronkelijke Groenendaaler kloostergemeenschap. Vanuit het perspectief van de veronderstelde mindere heeft de ontwikkeling van de Congregatie van Windesheim een dreigend karakter. In deze context dient de weergave van het ontstaan van de kloostergemeenschap in de 'Primordiale' voornamelijk de handhaving van de Brabantse kloosters tegenover het oppermachtig lijkende Windesheim. Ondanks hun tegenstellingen kennen Busch en Gielemans toch hetzelfde doel. Beiden proberen met vergelijkbare middelen met betrekking tot het ontstaansproces van de kloostergemeenschap voor het eigen klooster, oftewel de eigen regio, een onaanvechtbare positie veilig te stellen. Om de eigen identiteit te kunnen behouden zetten zij zich tegen de ander af, omdat deze als concurrentie of zelfs bedreiging ervaren wordt.

In Johannes Mauburnus' werk spelen dergelijke op personen gerichte en lokaal gebonden modellen ter verklaring geen rol meer. Hij richt zijn blik in het 'Venatorium sanctorum ordinis canonici' enkel op de hogere structuren van de *ordo canonicus*, die door het aanzien van de Congregatie van Windesheim in luister is bijgezet. Desondanks bezorgt ook Mauburnus een slechts in beperkt opzicht bevredigende plaatsing van de Congregatie van Windesheim. Omdat hij zijn vertrekpunt bij de geschiedenis van het kanunnikeninstituut in zijn geheel neemt, komt de Congregatie van Windesheim enkel ter sprake zoals deze zich aan het einde van het wordingsproces van de gemeenschap presenteert. Zo blijft de semireligieuze richting van de Moderne Devotie ongenoemd, bovendien vervagen de grenzen tussen het Groenendaaler en het Windesheimer Kapittel. Door de integratie van de Windesheimer kloostergemeenschap in de grotere lijnen van de geschiedenis van de *ordo canonicus* verliest Mauburnus' perspectief aan diepte en precisie, vooral met betrekking tot de Congregatie van Windesheim zelf.

Het proces van devote zelfhistorisering komt tot zijn voltooiing in het 'Chronicon Bethleemiticum' van Petrus Impens. Hij heeft de verschillende posities van de aan hem voorafgaande Johannes Busch, Johannes Gielemans en Johannes Mauburnus weliswaar in zijn

eigen werk opgenomen, maar tegelijkertijd overtroffen: Impens kent aan Grote dezelfde rol toe als Busch bij de stichting van Windesheim en prijst samen met Busch de grootte en autoriteit van de kloostergemeenschap van Windesheim. Tegelijkertijd waardeert hij samen met Gielemans het initiatief en de verdiensten van Groenendaal voor de hernieuwing van de *ordo canonicus* enerzijds en het aandeel van het Brabantse convent bij de stichting van Windesheim anderzijds. Hierbij plaatst hij Grote op een gelijk niveau met de door Gielemans geprefereerde Ruusbroec. Duidelijker dan Mauburnus begrijpt Impens de Congregatie van Windesheim als een hervormingsbeweging van de *ordo canonicus* en plaatst deze in diens eeuwenoude geschiedenis. Zowel met betrekking tot Windesheim, Groenendaal en Brabant als ook in verband met de *ordo canonicus* voorkomt Impens de verabsolutering van op zichzelf staande aspecten. Dit is te verklaren doordat Impens' werk in tegenstelling tot de teksten van Busch, Gielemans en Mauburnus niet langer door het streven naar zelfbehoud en afgrenzing tegenover de concurrerende kloostergemeenschappen of -orden bepaald wordt. Hiermee ontstaat hij het eenzijdige perspectief, dat kenmerkend was voor de vroegere teksten en de hieruit ontstane zwaktes.

Parallel aan de ontwikkeling van de zelfhistorisering van de Moderne Devotie komt het tot het ontstaan van een devote gemeenschapszin. Hoewel elk van de hier besproken auteurs tot de Congregatie van Windesheim te rekenen is, zijn de verbondenheid, de acceptatie en identificatie met de kloostergemeenschap van verschillende kwaliteit. Johannes Busch en Johannes Gielemans volgen in eerste instantie lokale interesses. De verbondenheid met de Congregatie van Windesheim is ondergeschikt aan de verheffing van hun kloosterlijke en regionale oorsprong. Ongeveer vijf decennia later zien Johannes Mauburnus en Petrus Impens grotere verbanden. Mauburnus verbreedt het perspectief door naast de Congregatie van Windesheim het kanunnikeninstituut te behandelen. Pas met Impens wordt de Congregatie van Windesheim beschreven zonder dat daarbij lokale of al te algemene interesses nagestreefd worden. Impens' perspectief op de geschiedenis van de kloostergemeenschap wordt daarentegen niet meer door beperkende belangen verstoord. Zo neemt hij een algemeen begrijpelijke en nuttige positie in, van waaruit hij zowel zijn gemeenschapszin als zijn idee van de plaatsing van de Moderne Devotie in de geschiedenis kan uitdragen.